

DE PSYCHOLOGIE VAN DE DOMME MASSA

Gustave Le Bon als Adolf Hitlers voornaamste leermeester

Aron Brouwer

De Franse massapsycholoog Gustave Le Bon ging uit van de domheid van massa's en stelde een stapsgewijze handleiding op die leiders – zoals Adolf Hitler – konden gebruiken om hun invloed over de massa's te doen gelden. Ondanks dat Hitler het zelf zou tegenspreken, wordt in dit artikel van Aron Brouwer betoogd dat Le Bon als zijn meest voorname leermeester beschouwd kan worden.

Om het Duitse volk te laten overwinnen in de toekomstige *Existenzkampf* was het volgens Adolf Hitler (1889-1945) noodzakelijk om de geestelijke weerbaarheid van het Duitse volk te vergroten.² Het belangrijkste middel hiervoor, meende Hitler, was effectieve propaganda. In Hitlers redenering was dit het sterkste wapen, omdat het gebruik van geweld alleen, zonder de motor van een geestelijke grondslag, nooit kon leiden tot de vernietiging van rivaliserende ideologieën.³ Psychologisch correcte propaganda moest volgens Hitler simpel en eenduidig zijn. Deze moest niet uit intellectuele redeneringen bestaan, aangezien het volk niet heel erg ontwikkeld was. Integendeel zelfs, de propaganda moest alleen maar bestaan uit sprekende voorbeelden, extreme standpunten, strakke verwoordingen, monocausale verklaringen en korte leuzen die ook door de minst intellectuele personen in de groep begrepen en onthouden konden worden. Deze lessen over psychologisch correcte en incorrecte propaganda had Hitler direct overgenomen van een Franse massapsycholoog, Gustave Le Bon (1841-1931).

Met zijn studies naar de massapsychologie is Gustave Le Bon de onbetwiste grondlegger van de sociale psychologie. Zijn *chef-d'œuvre*, het boek *Psychologie des foules* (1895), verkreeg wereldfaam door de mogelijkheden die het de lezer gaf om de toenemende invloed van dromerijen, kleurige linten, liederen en fantasieën te begrijpen.⁴ De bron van Le Bons interesse was duidelijk: als Fransman aan het einde van de negentiende eeuw was de psycholoog getuige van veel gebeurtenissen waarbij de invloed van massa's doorslaggevend was.⁵ Voorbeelden hiervan zijn de Commune van Parijs (1871), de opkomst van de populist Georges Ernest Boulanger (1888-1889) en de Dreyfus Affaire (1894-1906).⁶ Le Bon had het gevoel dat alle traditionele religieuze, politieke en sociale grondslagen van de bestaande civilisatie aan het verdwijnen waren en dat de wereld zou belanden in een tijdperk van de massa's.⁷ Om grip te kunnen krijgen op de veranderende wereld was een uitgebreide studie naar de psychologie van massa's dan ook geen overbodige luxe.⁸

In zijn *Psychologie des foules* stelde Le Bon dat een massa niet slechts een 'verzameling individuen' is, maar een verzameling van mensen die onder bepaalde omstandigheden, en alleen onder die omstandigheden, tezamen komen en nieuwe karakteristieken ontwikkelen die sterk verschillen van de eigenschappen van de afzonderlijke individuen die de massa vormen.⁹ Er ontstaat een uniformiteit in de ideeën en sympathieën van de individuen, hun afzonderlijke bewuste persoonlijkheden verdwijnen en een collectieve geest ontstaat. Deze

karakteristieken van de collectieve geest ontspruiten uit het onderbewustzijn van de individuen, waar de individuen zelf weinig zeggenschap over hebben, aangezien het onbewuste volgens Le Bon raciaal gedetermineerd was.

In dit artikel zal de ideologische continuïteit tussen Le Bon en Hitler worden uitgewerkt door eerst uitgebreid stil te staan bij het denken van Le Bon en dit vervolgens naast de wereldbeschouwing van Hitler te leggen. Op deze manier zal zichtbaar gemaakt worden in hoeverre Le Bon als leidraad diende voor Hitlers opvattingen over propaganda.

DE CREATIE VAN EEN COLLECTIEVE GEEST

Hoe is het mogelijk dat een individu zijn eigen karakter verliest in een massa? Op grond van zijn analyse van de Franse Revolutie stelde Le Bon dat de meest bloeddorstige en barbaarse leden van de Nationale Conventie onder andere omstandigheden – bijvoorbeeld vóór de Franse Revolutie, maar vreemd genoeg ook weer onder latere regimes – meesterlijke bureaucraten en gezagsgetrouwe burgers waren.¹⁰ De psycholoog concludeerde dan ook dat ‘ieders mentale constitutie beschikt over een scala aan potentiële karakters die door plotseling veranderende omstandigheden tot uiting kunnen komen’.¹¹ Als mensen in bepaalde omstandigheden tot een massa behoren, dan bepaalt de collectieve geest wat zij voelen, denken en doen. Dit kan volledig verschillen van wat de individuen zouden voelen, denken of doen als zij van de groep geïsoleerd zouden zijn.¹²

Le Bon gaf toe dat hij niet de enige was die deze observatie maakte, aangezien ook de (sociaal-)darwinist Herbert Spencer uitgebreid schreef over de verschillende karakteristieken van geïsoleerde individuen versus individuen in groepen. Volgens Le Bon was het echter gemakkelijk om te bewijzen dat het karakter van een individu die deel uitmaakt van een massa, verschilt van dat van een geïsoleerd individu. Dit was dan ook niet de vraag die Le Bon centraal stelde. Hij vroeg zichzelf namelijk juist af wat de oorzaken van dit verschil in mentaliteit waren. Het antwoord dat hij vervolgens formuleerde bevat vijf essentiële stappen. Ten eerste is het bewuste leven van de geest van kleine betekenis in vergelijking met het onbewuste leven. Volgens Le Bon zijn onze bewuste gedragingen de uitkomst van een onbewuste substratum.¹³ Vervolgens stelde Le Bon dat dit onbewuste substratum is gebaseerd op ontelbare overeenkomstige kenmerken die generatie op generatie zijn overgedragen. Deze *génie d'une race*, die gedetermineerd wordt door de *tyrannie des morts*– het idee dat de overgeleverde cultuur en het doorgegeven (raciale) bloed van de “doden” volledige controle hebben over het onderbewustzijn van de “levenden” binnen een specifiek ras –, zijn allebei motieven achter ons handelen die aan onze observatie ontsnappen. Volgens Le Bon zijn dit de twee verborgen elementen die er voor zorgen dat alle individuen binnen een ras sterk op elkaar lijken.

De derde noodzakelijke stap hield in dat alle verschillen tussen individuen binnen een ras verschillend *lijken*. Dit komt omdat hun (oppervlakkige) bewuste karakter niet raciaal wordt gedetermineerd, maar wordt vormgegeven door educatie of uitzonderlijke erfelijke condities. Vanuit een intellectueel standpunt bestaat er een grote kloof tussen een hoogleraar in de wiskunde en zijn schoenmaker, maar op grond van hun karakters is het verschil uiterst klein of

non-existent.¹⁴ Ten vierde zouden al deze bewuste elementen van de afzonderlijke individuen vervallen als zij zich in een massa bevinden. Hiermee wordt hun individualiteit aangetast. Het verdwijnen van het bewuste heeft tot gevolg dat de verscheidenheid wordt vervangen door homogeniteit, omdat de onbewuste kwaliteiten de overhand krijgen.

Ten slotte hield Le Bons vijfde stap in dat wat wij percipiëren als ‘intelligentie’ voortkomt uit een zekere mate van individueel bewustzijn.¹⁵ Aangezien een massa niet door het bewuste, maar door het onderbewuste wordt gedreven, kan een massa geen daden verrichten die intelligentie vereisen. De keuzes van een uit hoogleraren bestaande massa zouden dan ook niet merkbaar superieur zijn aan de keuzes van ‘une réunion d'imbéciles’.¹⁶ Volgens Le Bon leiden deze vijf stappen ertoe dat de gedragingen van een massa worden gedreven door het raciaal bepaalde onderbewuste, die vormgegeven wordt in de creatie van een collectieve geest.

Gustave le Bon in 1888
Bron: <https://en.wikipedia.org>

Bij de totstandkoming van karakteristiek en die eigen zijn aan de massa zijn er drie cruciale factoren die volgens Le Bon een rol spelen: onoverwinnelijkheid, aanstekelijkheid en beïnvloedbaarheid. Allereerst krijgen alle leden van een massa een gevoel van onoverwinnelijke kracht. Daardoor geven zij zich over aan instincten, die zij als individuen hadden onderdrukt. Het

deel uitmaken van een massa brengt anonimiteit met zich mee, waardoor het gevoel van *individuele* verantwoordelijkheid, voor het *individuele* handelen, verdwijnt.¹⁷

Daarnaast zijn alle gevoelens en gedragingen binnen de dynamiek van massa's uiterst aanstekelijk. Op een haast hypnotische wijze is het individu bereid om zich op te offeren voor het collectief. Dit gaat gepaard met de zeer sterke beïnvloedbaarheid van massa's: doordat het bewustzijn van het individu in een massa wordt onderdrukt, worden de individuen slaafse volgelingen. Omdat er in deze toestand niet langer adviezen of passies vanuit het individu komen, is het gemakkelijk om de individuen in een massa in een bepaalde richting te sturen.¹⁸ De collectieve geest die in een massa ontstaat, was volgens Le Bon zo doordringend dat een individu dat 'voor enige tijd in een massa wordt ondergedompeld zichzelf verliest', als een gehypnotiseerde in de handen van een hypnotiseur: 'Hij is niet langer zichzelf, hij is uitgegroeid tot een machine, dat niet zal handelen als hij niet geleid wordt'.¹⁹

Deze diepgaande processen veranderen mogelijkerwijs een vrek in een verkwister, een eerlijk man in een crimineel en een lafaard in een held. Le Bon

achte het van belang om te benadrukken dat massa's, hoewel intellectueel inferieur aan het individu, niet per definitie gericht zijn op criminaliteit en destructie.²⁰ Waartoe een massa wordt aangezet is volledig afhankelijk van de ideeën die een leider aan de massa suggereert. Het is dan ook incorrect om massa's in eerste instantie te beschouwen als een revolutionaire kracht. Dit omdat zij te sterk worden gecontroleerd door onbewuste overwegingen die voortkomen uit eeuwenlange overervingen die daardoor veelal extreem conservatief zijn. Als een massa met rust wordt gelaten, kiest zij instinctief onderdanigheid boven omwentelingsgezindheid.

Toch zal een eenmaal 'geleide' massa eerder destructief dan conservatief zijn, aangezien deze intellectueel inferieure mensenmassa's enkel simpele en extreme sentimenten begrijpen.²¹ Opinies, overtuigingen en ideeën waarmee zij in aanraking komen, accepteren of verwerpen zij volledig en zien zij als absolute waarheden of als compleet foutief. Wanneer men op de manier van Le Bon nadenkt over de aard van 'een massa' dan tekent er zich een spanningsveld af tussen enerzijds een extreem onderdanige en conservatieve entiteit, maar die anderzijds door bepaalde suggesties gemakkelijk kan overslaan tot radicalisme.

EIGENSCHAPPEN VAN DE MASSA EN DIENS LEIDER

De inherente onderdanigheid van een massa heeft tot het gevolg dat massa's instinctief naar de suggesties van een leider of agitator luisteren. Le Bon wees er dan ook op dat de menigte 'een slaafse kudde is, die niet in staat is om het ooit zonder een meester te kunnen stellen'. De wil van een potentiële leider is 'de kern waaromheen de meningen van de massa's zijn gegroepeerd' en hieromheen ontwikkelen zij hun eigen identiteit. Een potentiële leider wordt eerst zelf gefascineerd door één idee. Pas als hij zelf de apostel van dit idee is geworden, kan hij dit overdragen op anderen. Voordat een potentiële leider deze absolute macht over de massa op zich kan nemen, moet hij volgens Le Bon over specifieke eigenschappen beschikken.

De potentiële leider moet vooral over eigenschappen beschikken waarover de massa's zelf niet beschikken. De massa's zijn volgens Le Bon zo slaafs omdat zij zelf alle wilskracht verloren hebben, en zich daarom instinctief op personen richten die wel over kwaliteiten als wilskracht en creativiteit beschikken. Een potentiële leider moet dus over uitzonderlijke kwaliteiten beschikken (of dit effectief veinzen). De belangrijkste eigenschap waar de overheersende macht volgens Le Bon over moet beschikken, 'of het nu ideeën of mensen zijn', is een autoriteit in de zin van een onweerstaanbare kracht zoals uitgedrukt door het woord 'prestige'.²² Dit is een soort van heerschappij uitgeoefend op onze geest door een individu, een werk of een idee. 'Deze overheersing verlamt volledig ons kritisch vermogen en vult onze ziel met bewondering en respect.'

Doordat Le Bon observeerde dat alle leiders van massa's over prestige beschikten, ging hij nadenken over de rol van prestige. Le Bon maakte hierbij een onderscheid tussen twee vormen van prestige: de eerste categorie is verkregen prestige dat het gevolg is van naam, fortuin en vermogen. De tweede categorie is persoonlijk prestige, dat eigen is aan een specifiek individu.²³ Persoonlijk prestige bestaat onafhankelijk van titels of andere vormen van offi-

ciële autoriteit en omvat de kracht om 'een ware magnetische fascinatie' op anderen over te brengen, 'terwijl dit zijn of haar gelijken zijn en zonder overige middelen van overheersing. [...] De grote leiders van massa's zoals Boeddha, Jezus, Mohammed, Jeanne D'Arc en Napoleon' beschikten volgens Le Bon over hun kracht tot fascinatie voordat zij roemrucht werden en zouden dit nooit zijn geworden zonder deze kracht.²⁴ Le Bon stipt hier aan wat Max Weber later zou uitwerken in zijn beschouwingen over charismatisch leiderschap.

In zijn boek *Hier et demain* stelde Le Bon dat een volledige handleiding van de kunst van het overtuigen slechts vijf hoofdstukken hoeft te bevatten; prestige, verzekering, suggestie, herhaling en aansteking.²⁵ Wanneer een individu met prestige boven de massa uitstijgt, de massa verzekering biedt en het absolute leiderschap op zich neemt, zijn er vervolgens drie stappen die de leider moet zetten om, zoals Le Bon het zelf verwoordde, een 'bepaalde handeling – zoals een paleis belegeren of sterven in de verdediging van een burcht of barricade – te verrichten': suggereren, herhalen en aansteken.²⁶

Ten eerste moet de leider een idee suggereren. Dit idee moet zo puur en simpel mogelijk zijn. Volgens Le Bon is geen redeneringen of bewijzen aandraagen de beste manier om een idee te introduceren in de collectieve geest.²⁷ Het idee moet volgens hem absoluut, onbuigzaam en simpel zijn, zonder enige moeilijkheid, denkstap of contradictie. In de keuze van een idee zijn volgens Le Bon 'verweksters van hoop en dientengevolge van geluk' de beste keuze, aangezien 'illusies altijd verleidelijker zijn dan de werkelijkheid'. Want om diepgaande invloed op de mensen te hebben, komt het er niet op aan hun bewuste ziel te beïnvloeden, maar hun onbewuste. Het maakt hierbij niet eens uit of het idee ook inhoudelijk juist is. Zoals de psycholoog het zelf verwoordde: 'de ongerijmdheid van een dogma belemmert nooit zijn verbreiding'. Omdat de massa's 'niet kunnen redeneren, zullen zij niet de waarheid van de leugen kunnen onderscheiden.'²⁸ Aangezien de massa volgens Le Bon nooit naar de waarheid verlangt, is degene die haar voorziet in illusies gemakkelijk haar meester en eenieder die tracht om deze illusies te vernietigen is altijd haar slachtoffer.

Om de massa van illusies te voorzien, moet de potentiële leider een simpel en eenduidig idee continu herhalen. Deze tweede stap was volgens Le Bon zo noodzakelijk, omdat een oneindig herhaald idee 'zich uiteindelijk insluit in de meest diepgaande regionen van ons onderbewuste, waar de motieven van onze acties gesmeed worden'. Na verloop van tijd vergeet men wie de auteur van het idee of de herhaalde assumptie was en begint men hier zelf heilig in te geloven. Le Bon kwam tot deze conclusie door een analyse van de 'verbazingwekkende' kracht van reclame.²⁹

De derde en laatste stap van Le Bons handleiding voor potentiële leiders moest pas ingezet worden als het idee vaak genoeg herhaald was en men hier unaniem achter stond. Als dit het geval was, dan moest de leider volgens Le Bon ten slotte het 'krachtige mechanisme van aanstekelijkheid' op gang brengen. 'Ideeën, sentimenten, emoties en geloven beschikken in massa's over een aanstekende kracht als bacteriën'.³⁰ Deze drie stappen waren volgens Le Bon alles wat een potentiële leider onder de knie moest zien te krijgen om de leiding

over een massa te krijgen en deze vervolgens aan te sturen.

Omdat de 'inhoud' niet centraal staat, zou Le Bons handleiding dus voor zowel 'goede' als 'slechte' doeleinden gebruikt kunnen worden. Le Bon had in zijn *Psychologie des foules* dan ook zichtbaar moeite met daden die een massa, onder een 'slechte' leiders, potentieel kan verrichten.³¹ Zelf was Le Bon van mening dat de massa zelf nooit als crimineel beschouwd kon worden. Hoewel bepaalde gedragingen van massa's in zichzelf weliswaar crimineel kunnen zijn, zijn deze 'misdaden' van massa's slechts tot stand gekomen door een krachtige suggestie. Bovendien hebben de participerende individuen achteraf vaak het idee dat zij handelden in gehoorzaamheid aan een plicht, iets dat sterk verschilt van een alledaagse crimineel. Le Bon gaf hier het voorbeeld van de kok die in een grote massa de Bastille bestormde en achteraf een zwaard in zijn hand gedrukt kreeg om de gouverneur van de Bastille, M. de Launay, de keel door te snijden. 'Deze moord vanuit collectieve oorsprong is wellicht legaal gezien een misdaad, maar psychologisch niet.' Door de heersende ideeën en de 'unanieme goedkeuring van zijn medeburgers' dacht hij dat zijn daad patriotistisch was. Het bleef hier niet bij. De kok geloofde zelfs dat hij een medaille verdiende voor het vernietigen van 'een monster'.

Het was voor Le Bon onvermijdelijk dat in dit tijdperk van massa's verschillende toekomstige leiders de massa's zouden inschakelen om hun criminele dromen te vervullen. Echter, aangezien de illusies zijn gestoeld op onwaarheden, zal de leegte van de politieke religie duidelijk worden wanneer men probeert om de illusies te realiseren. Politieke religies verliezen hiermee hun prestige. Zoals Le Bon het verwoordde: 'Et c'est pourquoi, si la religion nouvelle exerce d'abord, comme toutes celles qui l'ont précédée, un rôle destructeur, elle ne saurait exercer ensuite, comme elles, un rôle créateur'.³² Volgens Le Bon zal de kracht van de illusies dus alleen maar toenemen, tot de dag waarop – na te hebben gezegevierd – diens praktische realisatie begint.

GUSTAVE LE BONS INVLOED OP ADOLF HITLER

Nog voordat hij besloot om politicus te worden, had Hitler gelezen over al deze ideeën van Le Bon. Maar zelfs als de historica Brigitte Hamann ongelijk blijkt te hebben dat Hitler Le Bons werk 'al heeft gelezen in zijn Weense tijd', dan las Hitler in ieder geval in 1919 het boek *Die Massenseele, Psychologische Betrachtungen über die Entstehung von Volks-(Massen)-Bewegungen (Revolutionen)* (1919) van de Münchense neuroloog J.R. Roßbach.³³ Hitler zou in dat geval alsnog via het werk van Roßbach kennis hebben genomen van Le Bons ideeën, aangezien de Duitse neuroloog uitvoerig gebruik maakte van en verwees naar de ideeën van Franse massapsycholoog.³⁴ In datzelfde jaar verscheen ook de derde Duitse vertaling van Le Bons *Psychologie des foules*, genaamd *Psychologie der Massen*.³⁵

Toen Hitler in de jaren 1920 tot 1922 begon met het houden van redevoeringen, leek hij gelijk veel elementen van Le Bons denken te implementeren. Zo lijken Hitlers vroege redevoeringen erg sterk op elkaar.³⁶ Telkens benadrukte hij weer dezelfde boodschap, zonder veel argumenten of variatie. Volgens hemzelf was dit monotoon benadrukken van zijn boodschap de grondslag van zijn succes.³⁷ Zoals Hitler in *Mein Kampf* schreef:

'Het bevattingsvermogen van de grote massa is maar zeer beperkt, het begrip gering, de vergeetachtigheid is daarentegen [zo] groot [...] dat iedere propaganda, die doeltreffend wil zijn, zich tot enkele, zeer weinige punten dient te beperken, om deze punten dan als leuzen overal en op alle manieren te benutten, tot men de zekerheid heeft, dat ook de laatste man en de laatste vrouw aan een dergelijke leus, aan een dergelijk idee de betekenis hecht, die men eraan gehecht wil zien.'³⁸

Deze stellingname komt sterk overeen met Le Bons analyse van de massapsychologie. Ondanks dat hij stelde dat hij zijn lessen over de propaganda heeft geleerd naar aanleiding van een zelf uitgevoerde comparatieve studie naar de geallieerde en Duitse propaganda gedurende de Eerste Wereldoorlog, gaf Hitler zijn daadwerkelijke bronnen weg door net zoals Le Bon de massa centraal te stellen. Zoals Hitler het verwoordde: propaganda 'moet zich altijd enkel en alleen tot de massa richten!'³⁹ Daarnaast nam Hitler ook van Le Bon over dat deze massa een laag intelligentieniveau heeft, ongeacht de intelligentie van de individuen die deze massa opmaken. Door dit lage intelligentieniveau moest de massa volgens Le Bon overtuigd worden door een beperkt aantal eenduidige en simpele ideeën, iets wat ook veelvuldig in Hitlers werk naar voren komt.

Hitler in 1923.
Bron: <http://www.dailymail.co.uk/>

In de hierboven aangehaalde passage uit *Mein Kampf* stelde Hitler bovendien ook nog eens dat de massa uiterst vergeetachtig was. Dit is een uitspraak die duidelijk afgeleid is van Le Bon, die hier veel aandacht aan wijdde, aangezien dit één van de redenen was waarom Le Bon stelde dat het 'herhalen' van ideeën zo cruciaal was voor het leiden van een massa. Alleen door een idee oneindig vaak te herhalen, kunnen massa's het idee begrijpen en zal het zo diep in hun onbewuste doordringen, dat zij dit niet vergeten. Deze focus op herhaling kwam ook in Hitlers werk naar voren. Het was volgens hem zelfs het allerbelangrijkste principe van de propaganda: de correctste propaganda heeft alsnog geen zin als men dit luttel aantal ideeën niet eindeloos herhaalt. Want 'de volharding is hier, zoals bij zoovele dingen op de wereld, de eerste en belangrijkste voorwaarde voor het succes'.⁴⁰

Uit de korte passage die aan het begin van de voorgaande paragraaf is aangehaald, vallen alleen al vijf centrale ideeën te halen die te herleiden zijn tot het werk en gedachtegoed van Le Bon. Dit geldt voor het gehele zesde hoofdstuk van het eerste deel van *Mein Kampf*; hier valt geen enkel idee te vinden dat niet te herleiden valt tot het werk van Le Bon.⁴¹ Zoals eerder aangegeven was 'gedrag' volgens Le Bon ten eerste raciaal bepaald, aangezien het niet ons intellectuele bewustzijn, maar ons raciale onderbewustzijn is dat onze gedragingen motiveert. Dit raciale onbewustzijn is volgens Le Bon geen 'volksziel', maar daad-

werkelijk gedetermineerd door het bloed. De ware persoonlijkheid van een mens achterhaal je dan ook niet door zijn woorden, maar door zijn daden. Voor hem reflecteerde het gesproken woord niet de ware persoonlijkheid, slechts de gedragingen.⁴² Een tweede kenmerk van gedrag is dat deze niet redelijk hoeft te zijn: 'wie slechts uit redelijke overwegingen wil handelen, veroordeelt zichzelf ertoe, slechts zelden te handelen.'⁴³

Hoewel de rede er soms in slaagt voor een ogenblik te overtuigen, voert zij niet tot handelen. Dit was volgens Le Bon de voornaamste reden waarom grote leiders rationaliteit zo zelden te baat namen. Massa's activeert men niet met rede, maar met gevoel.⁴⁴ Dit hoeven geen authentieke gevoelens (van de individuen in de massa's) te zijn, want door herhaling zullen deze voorgewende gevoelens (voor hen) uiteindelijk vanzelf als authentiek gaan voelen. In *Mein Kampf* goot Hitler deze woorden in een retorisch jasje door te stellen dat 'de grootste omwentelingen op deze aarde nooit door middel van een ganzenveer tot stand gekomen zijn! Nee, het bleef de pen altijd slechts voorbehouden om ze theoretisch te motiveren.'⁴⁵ Zoals ook opvalt aan de retorische stijl van Hitlers geschriften, kan volgens hem slechts het 'gesproken woord' deze omwentelingen teweegbrengen.

Hitler gebruikte Le Bons analyses om grip te krijgen op de propaganda gedurende de Eerste Wereldoorlog. Hitler zag de Duitse propaganda in die oorlog namelijk als psychologisch onjuist: hij vond dat het bijvoorbeeld fundamenteel fout was om de tegenstander belachelijk te maken en als kinderen af te beelden. Hierdoor kregen Duitse soldaten iedere keer het idee dat zij bedrogen waren wanneer de vijand weerstand bood.⁴⁶ 'In haar innerlijke tweeslachtigheid lag de kiem van haar onmacht al besloten.' De Engelse propaganda prees Hitler daarentegen voor zijn virtuositeit: 'Daar zorgde men wel, dat men geen halfslachtigheden verspreidde, die tot twijfel aan het goed recht van de eigen zaak aanleiding hadden kunnen geven.' De propaganda van de Britten was namelijk gericht op primitieve hartstochten: 'het bewijs, dat men inderdaad uitnemend op de hoogte was van de primitiviteit van de sentimenten van de grote massa, werd wel geleverd door de gruwelpropaganda, die volkomen op deze primitiviteit was ingesteld, en die op een even onverbiddelijke als meesterlijke wijze zorgde, dat het front standhield, zelfs bij de grootste werkelijke nederlagen.'⁴⁷

Deze gruwelpropaganda stelde 'den Deutschen als Barbaren und Hunnen' voor, waardoor alle Britse soldaten al voorbereid waren op de verschrikkingen van de oorlog. Hoe vreselijk de wapenen ook waren die tegen hen gebruikt zouden worden, 'hij zou ze alleen beschouwen als een bevestiging van dat, wat hem verteld was, en zo iets zou dus alleen zijn geloof aan de juistheid van de beweringen van zijn regering versterken, terwijl het anderzijds zijn moed en haat tegen een zo verdierlijkten vijand zou doen groeien'.⁴⁸ De Britse soldaat kon dus nooit menen, dat hij van huis uit onjuist was voorgelicht. Doordat de Britten een eenduidige, simpele en pure propaganda voerden, bewees dat zij berekend waren op de instinctieve en altijd tot uitersten geneigde houding van de grote massa. Kortom, propaganda mag volgens Hitler nooit tegenvallen of relativiseren.

Een ander inzicht dat Hitler direct van Le Bon heeft overgenomen is het

belang van opvoeding met als doel om de massa's op lange termijn onderdanig te houden. Zijn ideeën over opvoeding heeft Le Bon opgetekend in een losstaand boek, genaamd *Psychologie de l'éducation* (1910).⁴⁹ Hierin verdedigde Le Bon de these dat de keuze van een opvoedingssysteem meer van belang is voor een volk dan de keuze van een regeringsstelsel.⁵⁰ De vorm van educatie waar Le Bon op doelde, heeft niet primair tot doel om de intelligentie van de jeugd te verhogen, omdat het intelligente bewustzijn van een kleiner belang is voor de gedragingen dan het diepere onderbewustzijn. Le Bon definieerde educatie als de kunst om het bewuste in het onbewuste te brengen. Volgens hem leidt een zuiver intellectuele opvoeding tot verval, terwijl onderwijs juist tot doel heeft om het verstand, de wil, de oordeel, de zedelijkheid en het karakter van de jeugd te verheffen.

Net zoals het zesde hoofdstuk van het eerste deel van *Mein Kampf* op Le Bons *La Psychologie des foules* is geënt, is het merendeel van het tweede hoofdstuk van het tweede deel van *Mein Kampf*, genaamd *Der Staat*, gefundeerd op Le Bons *Psychologie de l'éducation*. In navolging van dit werk stelde Hitler dat educatie niet tot doel heeft om 'intelligentie' over te dragen, want 'men kan een gewoon gemiddeld mens door een bepaald geestelijk dwangbuis zelfs een buitengewone hoeveelheid kennis instampen, maar deze kennis blijft dan toch dood materiaal'. De 'intellectueel' die uit deze educatie voortkomt, typeerde Hitler als 'levende encyclopedie', die weliswaar over veel feitenkennis beschikt,

'maar in alle bijzondere omstandigheden en op alle beslissende ogenblikken in het leven, volkomen tekortschiet; hij zal voor de vervulling van iedere eis, hoe bescheiden deze ook moge zijn, weer speciaal moeten worden afgericht, maar zal daarentegen niet in staat blijken, om uit zichzelf ook maar de allerkleinste bijdrage tot een hogere ontwikkeling van de mensheid bij te dragen'.⁵¹ Le Bon en Hitler geloofden allebei dat het educatieve systeem dus niet gericht moest zijn op 'intellectuele' feitenkennis, maar een diepere impact moest hebben op het (onbewuste) karakter van de jeugd.

Hitler gebruikte Le Bons handleiding in de massapsychologie niet slechts om de macht te grijpen. Toen hij eenmaal aan de macht was gebruikte hij het werk van Le Bon om een propagandistisch en *völkisch* educatief systeem op touw te zetten. Zo stelde Hitler dat het resultaat van het onderwijssysteem dat de bescherming van de sta-

at niet gelegen lag in wapens, maar in de mentaliteit van de grote massa's van 'ons' volk. Niet de vestigingsmuren zullen de staat kunnen beschermen, 'maar de levende muren van mannen en vrouwen, die vervuld zijn van de diepste vaderlandsliefde en de fanatiekste geestdrift voor het eigen volk'.⁵² Om dit te bereiken

'Führer, wij volgen jou! Iedereen zegt ja!' Hoe Le Bons invloed op Hitler tot uiting kwam.
Bron: <https://www.dhm.de>

moet de leerstof systematische worden opgebouwd, zodat de jongen 'die de school verlaat, niet een halve pacifist of democraat of God weet wat is, maar een Duitser met hart en ziel'. Dit systeem moest niet het bewuste prikkelen, maar aan de hand van 'onveranderlijke principes' en repetitie doordringen, 'tot de hersenen, die dan nog gevormd kunnen worden'.⁵³

Nadat Hitler de massa's zou beheersen, was het voor hem van belang om de macht over deze massa's te behouden door middel van het educatieve systeem. Het doel hiervan was om ervoor te zorgen, 'dat er wanneer die dag eenmaal komt, een geslacht klaar staat, dat bereid is, om alles te wagen voor de laatste en grootste beslissingen'. De totale ontwikkeling en opvoeding in een volksstaat

'moet bekroond worden door de onuitwisbare inprenting van rasbesef en rasgevoel, naar instinct en verstand, in hart en hersens van de jeugd. Geen enkele jongen, en geen enkel meisje mag de school verlaten, zonder tot zijn diepste wezen bewust te zijn van de noodzaak en het karakter der bloedzuiverheid'.⁵⁴

Deze passages omvatten onmiskenbaar de kern van Le Bons massapsychologie: enkele simpele en pure ideeën – namelijk rasbesef en bloedzuiverheid, maar ook opvoeding en propaganda – centraal stellen en door onuitwisbare repetitieve inprenting ervoor zorgen dat deze bewuste ideeën in het onbewuste terecht komen. Wanneer dit is gelukt, en alle leden van de jeugd instinctief vanuit deze ideeën handelen, is het afwachten tot 'wanneer die dag eenmaal komt', zodat Hitler het krachtige mechanisme van aanstekelijkheid op gang kon brengen en alle ideeën, sentimenten, emoties en geloven omgezet worden in 'bepaalde handelingen'. Kort gezegd herhaalde Hitler hier precies de drie stappen die elke leider volgens Le Bon zou moeten zetten om een massa een bepaalde handeling te laten verrichten: suggereren, herhalen en aansteken.⁵⁵

CONCLUSIE

Adolf Hitler zou altijd blijven beweren dat zijn ideeën over propaganda voor waren gekomen uit zijn eigen ervaringen en ondervindingen gedurende de Eerste Wereldoorlog. Dit is echter onjuist. Het gehele zesde hoofdstuk van het eerste deel van *Mein Kampf* vormt een rechtstreekse samenvatting van Le Bons *Psychologie des foules*. Het vernieuwende van Hitlers werk is dat hij de intellectuele overwegingen van de massapsycholoog ook effectief in de praktijk toepaste.

Van alle denkers lijkt Gustave Le Bon dan ook Hitlers voornaamste leermeester. Hitler als historisch figuur was namelijk niet zozeer uitzonderlijk in zijn denken. Nee, de reden waarom Hitler bovenal de geschiedenis is ingegaan, is door de wijze waarop hij zijn ideeën in de praktijk uitvoerde. Hij was dé man die de Duitse massa's voor zijn conservatief-nationalistische kamp wist te mobiliseren. En in deze uitvoering liet Hitler zich primair leiden door Le Bon; waarmee Hitlers experiment terloops ook de juistheid van Le Bons lessen bevestigde.

Aron Brouwer volgt de onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij vraagt zich af hoe historische figuren tot volkshelden of anti-helden worden gebombardeerd en verricht onderzoek naar de ideologische en wereldwijde wortels van verschillende vormen van extreem-nationalisme door de eeuwen heen.

NOTEN

- 1 Dit artikel is een verkorte versie van het vierde hoofdstuk van mijn Bachelor-scriptie "De logica achter de gekte. De ideologische wortels van Hitlers wereldbeschouwing". In dit oorspronkelijke hoofdstuk kwamen de citaten direct uit de primaire Franse en Duitse bronnen, maar om de leesbaarheid van dit artikel te vergroten is er gekozen om de meeste citaten te vertalen naar het Nederlands.
- 2 A. Hitler, *Mein Kampf* (München 1925) 214-218.
- 3 Hitler, *Mein Kampf*, 218.
- 4 G. Le Bon, *Psychologie des foules* (Parijs 1895).
- 5 D. Bloxham & A.D. Moses, *The Oxford handbook of genocide studies* (New York 2010) 30.
- 6 A. Widener, *Gustave Le Bon. The man and his works* (Indianapolis 1979) 13-28.
- 7 Le Bon, *Psychologie des foules*, 7-8.
- 8 D. Bloxham & R. Gerwarth, *Political Violence in Twentieth-Century Europe* (Cambridge 2012) 30.
- 9 Le Bon, *Psychologie des foules*, 13-14.
- 10 Le Bon, *Hier et demain. Pensées brèves* (Parijs 1918).
- 11 Le Bon, *Psychologie des foules*, 15.
- 12 Ibidem, 13-14.
- 13 Ibidem, 15-16.
- 14 Ibidem, 16-17.
- 15 Ibidem, 17.
- 16 Ibidem, 17-18.
- 17 Ibidem, 15.
- 18 Ibidem, 19-20.
- 19 Ibidem, 20.
- 20 Ibidem, 33-35.
- 21 Ibidem, 31-32.
- 22 Ibidem, 8, 75-81.
- 23 Ibidem, 75-76.
- 24 Ibidem, 77.
- 25 Le Bon, *Hier et demain*, 31-35.
- 26 Le Bon, *Psychologie des foules*, 72.
- 27 Ibidem, 72-73.
- 28 Ibidem, 73.
- 29 Ibidem, 74.
- 30 Ibidem, 78.
- 31 Ibidem, 89.
- 32 Ibidem, 90.
- 33 B. Hamann, *Het Wenen van Hitler. De biografie van de jonge Adolf* (München 1998) 229.
- 34 Voor meer informatie over de koppeling tussen Hitler, Rofsbach en Le Bon: A. Tyrell, *Von Trommler zum Führer* (München 1975).
- 35 V. Ullrich, *Adolf Hitler. Die Jahre des Aufstiegs 1889-1939* (Frankfurt 2013) 110.
- 36 Ullrich, *Adolf Hitler*, 110-112.
- 37 Hitler, *Mein Kampf*, 109.
- 38 Ibidem, 220.
- 39 Ibidem, 218.
- 40 Ibidem, 225.
- 41 Ibidem, 214-228.
- 42 Le Bon, *Hier et demain*, 38-42.
- 43 Ibidem, 42.
- 44 Le Bon, *Psychologie des foules*, 41; Le Bon, *Hier et demain*, 107.
- 45 Hitler, *Mein Kampf*, 127.
- 46 Ibidem, 220.
- 47 Ibidem, 224.
- 48 Ibidem, 221.
- 49 G. Le Bon, *Psychologie de l'éducation* (Parijs 1910).
- 50 Le Bon, *Psychologie de l'éducation*, 52, 163.
- 51 Hitler, *Mein Kampf*, 542-543.
- 52 Ibidem, 537-538.
- 53 Ibidem, 538.
- 54 Ibidem, 540.
- 55 Ibidem, 539.